

**OJEER TAQ TZIIJ RIXIN NAATAN
AJAAW PA TZ'UTUJIL
TERMINOS COSMOGONICOS EN EL
IDIOMA TZ'UTUJIL**

Juunaa' 2018

**Técnico Traductor
Gaspar Ixcaya Ratzam**

K'ULB'IL YO TWITZ PAXIL
ACADEMIA DE LENGUAS MAYAS DE GUATEMALA

OJER TAQ TZIIJ RIXIIN NAATAN AJAAW
TERMINOS COSMOGÓNICOS DEL
POPOL WUJ

COMUNIDAD LINGÜÍSTICA TZ'UTUJIL
San Pedro La Laguna, Sololá, Cantón Tzanjaj
1ra. Av. 1-018 Zona 1
Primera Edición, Guatemala 2018
0 ejemplares

OJER TAQ TZIIJ RIXIIN NAATAN AJAAW TERMINOS COSMOGONICOS DEL POPOL WUJ

San Pedro La Laguna, julio 2018.

Autoridades
Academia de Lenguas Mayas de Guatemala

Marcos Joel Santiago Cortez
Presidente ALMG

Juan Antonio Us Maldonado
Director Lingüístico y Cultural

Academia de Lenguas Mayas de Guatemala -ALMG-
3ra. Calle 00-11, zona 10,
Guatemala, Guatemala
Tel. PBX. 2503 7000

Correo Electrónico: almg@almg.org.gt dilinc@almg.org.gt

Autoridades
Comunidad Lingüística Tz'utujil

Juan Carlos González Peneleu
Presidente

Fredy Gerardo Quiacaín Cotuc
Coordinador de Programas

Autor:
Gaspar Ixcaya Ratzam
Traductor de la Comunidad Lingüística Tz'utujil

Derechos reservados

Todos los derechos reservados de la presente edición, es propiedad de la Academia de Lenguas Mayas de Guatemala-ALMG- La reproducción total o parcial de esta publicación es permitible, con la autorización de la ALMG.

RUCHOLAJIIL SAAMAAJ

Contraportada -----	2-3
Crédito Institucional -----	4-6
Rokib'al Tzij -----	7-8
Ojeer taq b'i'aaj kixin ati't mama'	9-38

ROKIB'AL TZIJJ

Ja runaataxiik jar Ajaaw qas rajawaxiik, rumaal chi jaa' nya'owi ja nimalaj k'asleemaal, xa k'a rumaal ari' ja najb'eey taq ati't mama' maya' taq winaqii' qas xkeecha' ja tzijj xkiq'ijloob'eej jar Ajaaw.

Ronojeel k'a jar ojeer taq tzijj ja xkeekoj xkitz'ijb'aj kaan chi paam ja wuuj rub'i'na'aan Pojp Wuuj, xa k'a rumaal ari' ja Tz'utujil Tinaamitaal nuuya' rub'iixiik chi ruuwach jaa wa' wuuj ri' chi utz k'a ma tikam ruuwach ja tzijob'al k'in b'i'aaj rixin ojeer kaan na, ja xkeekoj jar ati't mama' Maya' taq Winaq.

Nilitaj k'a chi paam awa' wuuj ri' ja runaataxiik ja tzijj rixiin ja naatan Ajaaw, ja xkeeb'an jar ati't mama' Maya' taq winaqii', pejtinaq q'iij saq jaa wa' nimaq taq naa'ooj ri', xtik'ujt ta k'a chi keewach jar alk'uwalaxeelaa', jaa wa' wuuj ri' ma tz'aaneem riij rumaal chi ja taq tzijj k'o chi

paam jaa ri' ruk'amoon to naatan Ajaaw, k'in keeb'ii'
nimaq taq winaqii' ja nenaatax chi paam ja mejeleem
Xukuleem.

- **Awilix**

Aw: jaa ri' tib'ij tziij tikoj awan; **il:** tib'ij tziij iil majk. **Awilix**, Jaa ri' nb'i'x chi re rixin q'iij kaamiik. Jar "**Awilix**", Jaa ri' ja qas ninaatax chi paam xukulib'al rixin **Tojil**, ja nilitaj chi paam ja tinaamit **K'iche'**.

∴ **Ajch'ame'ya'ii'**

Jaa ri' nimaneelaa' rixiin jun k'amol b'eey, xa k'a rumaal ari' nim keeq'iij chi paam ja maya' b'ajnikiil rumaal chi ee b'anol taq taqikiil, xa k'a rumaal ari' qas nenaatax chi paam ja naatan Ajaaw, rumaal chi nim ja kisaamaaj nkeeb'an kuk'iin ja k'amol taq b'eey.

∴ **Aj Xib'inelb'aay (xib'alb'a)**

Jaa ri' ja q'anij pa q'aqqu'maal wi' nek'eje' wi', Jaa ri' jar ee k'o chi paam k'ojlib'al rixin tojb'al iil majk.

⋮ **Ajaaw Ajpojp Kamja'**

Jaa ri' ee ka'i' nimaq taq winaqii', nimaq kinaa'ooj, ee rajawaal ja nimalaj jaay rub'i'na'aan **Kab'ikib'**.

| **Ajaaw Ajq'uuq' Kumatz**

Ajaaw: jaa ri' aachi ja nb'anowi ja ruq'ijlo'xiik ja **Q'uuq' Kumatz**, jaa ri' ja ntzijon ruk'iin k'in nuk'uutuuj ja ki'laj k'asleemaal chi re, ja **Q'uuq' Kumatz** jaa ri' jar ewatal rumaal ja rimirik ya' k'o chi ruuwach uleew.

·| **Ajl puj**

Ajl: Jaa ri' ja ruchojq'ab'il naa'ooj ja nuuya' jun winaq chi riij chik jun winaq, **ajl:** jaa ri' jun achinaq ja qas maxko' raalaal; **puj:** Jaa ri' jun yaab'iil ja toq nq'ay ruch'aakuul jun winaq, q'anij npitz'itz' puj chi paam ja ruch'aakuul. Ja taa' Ximénez nub'iij chi jaa ri' jun winaq ja nuuya' puj pa ruch'aakuul chik jun winaq k'in nukamisajeel".

∴ **Ajaaw ajl Mees**

Ajaaw: Jaa ri' jun nimalaj aachi; **ajl**, jaa ri' jun naquun ja qas maxko' raalaal; **mees**, tib'ij tziiij q'aayiis. Jaa ri' jun aachi ja nuuya' q'aayiis chi re ja ruch'ame'y, jaa ri neq'ayisan winaqii'.

∴ **Ajaltokob'**

Tokob': Jaa ri' jun tziiij ma pa Tz'utujil ta k'o wi', **Tokob'**, tib'ij tziiij b'anoj rupoqonaal, ya'ol ti'ooneem, q'oxooween pa kik'asleemaal winaqii'. Jaa ri' jun aachi ja nusik'ij me'b'a'il chi kiiij winaqii'.

∴ **Ajpojp Kamja**

Jaa ri' ee ka'i' achi'ii' ja qas nim kijqale'maal, ee nimaq taq k'amol taq b'eey, jaa ri' netz'ub'e' chi paam ja nimajaay rub'i'na'aan **Kab'ikib'**.

|| **Ajqaniil**

Jaa ri' jun chikop nuuya' yaab'iil chi re aqanaaj.

·|| **Akab'itz**

Akab'itz: kab'aawiil, nimalaj Ajaaw rixin **K'iche'**. Jaa ri' aachi ja nb'anowi xukuleem chi ruuwach **Akab'itz**

:|| **Akul Winaq**

Kul: jaa ri' jun nimalaj tz'ub'ulib'al; **winaq:** gente; **winaqir** jaa ri' nek'eje' wi' winaqii' ja nkeetij rupoqonaal. Jaa ri' jun k'ojlib'al rixin nimalaj ijgale'maal.

:|| **Astapulul**

Ja pa Tz'utujil jaa ri' pooy, nuusil rii' k'in nxub'aani.

:|| **Ayaleey**

Jaa ri' jun tziin rixin toq nmaay jun naquun owi toq qas nk'ak'o'i ntz'ajti ja naquun, xa keeyoon ixoqii' neb'iini.

||| **B'ajlam Ak'ab'**

B'ajlam: jaa ri' jun ajq'iij jun nimalaj winaq: **ak'**; **kab'**: jaa ri' jun tziiij tib'iij tziiij kamisal ak'. Jaa ri' ajq'iij ja q'anij ak' wi' nerukamisaj chi ruuwach jar Ajaaw.

·||| **B'ajlamajaay**

Jaa ri' koochooch b'ajlam, juun chi ke ja k'ojlib'al rixin rupoqonaal pa **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a)

:||| **B'ajlam Kolo'**

B'ajlam: jaa ri' ruub'ii' jun ajq'iij: **kolo'** tib'ij tziiij, tzuquj ak'aalaa'.

:||| **B'ajlam Tz'ijte'l**

B'ajlam: jaa ri' jun nimalaj ajq'iij; **tz'ijte'l**: jaa ri' ja samajib'al nuukoj jar ajq'iij ja k'olotal pa ti ya'l.

:||| **B'ak Koo**

B'ak: pa Tz'utujil xiik ne'xi; **koo:** ja pa Tz'utujil b'iq'ol chikop ne'xi.

• ① **B'elejee' Keej**

Jaa ri' rajilaxiik ja q'iij pa maya' cholq'iij. Keeri' rub'iixiik nkeeb'an jar ajq'iijaa'.

• • **B'ok**

Xijk ne'xi ja pa Tz'utujil.

• : **B'us**

Jaa ri' nk'ojlib'ax maay. **Villacorta**, jaa ri' nk'aqb'ax ch'utachee'.

• : **Chaay**

Jaa ri' ch'uut ruutza'm aab'aj, jaa ri' chaay. **Recinos**: **chaay**: jaa ri' ja taq aab'aj qas ntz'intz'ooti, jaa ri' q'aq aab'aj, jaa ri' neb'ijn wi' ja maya' taq winaqii'. Qas maxko' reey, k'in jaa ri' nkiqupib'eej naquun ja maya' taq winaqii'.

• ∴ **Chalchiyites**

Jaa ri' ruub'ii' ja taq naquun ja nkiwib'ej kii' ja winaqii',
xar waari' ma nimaq ta rajilaal.

• | **Chamcham**

Cham: Jaa ri' ruub'ii' ja ti q'ojoom ojeer, jaa ri' jun chee'
tob'ol rupaam k'in k'o ti tz'uum pa ruuwi' k'in chi ruuxee',
qas yuquun chi re kolo' chi utz k'a nooq'i', jaa ri' ja
nk'ulb'ex runimaaq'iij jun tinaamit ojeer.

• • | **Chamiyab'aaq**

Chami: Ja nuuchol ja taa' Ximénez jaa ri' jun roqorik
b'aaq.

• : | **Chamiyaw'i'aaj**

Chami: jaa ri' tib'ij tzii' jaaj: jaa ri' juun jaaj b'aaq rixin
kaminaq.

• : | **Chayajaay**

Jaa ri' ruuk'aaj aab'aj, juun chi ke ari' k'ojlib'al rixin rupoqonaal pa **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a).

• :|| **Chi' maq'an ya'**

Jaa ri' ruub'iin tinaamit Chi' Maq'an Ya'. (Totonicapán)

• || **Chisaq**

Chi: jaa ri saqiil, ch'ajch'ojiil.

• •|| **Chimalkan**

Ja pa kaqchikel **Chimal**, tib'ij tziiij, xuk'uk'eem, **kan:** jaa ri kumatz ja qas panejqaal nuqiririj rii' chi ruuwach uleew, qas pa xuk'uk'eeem nuqiririj rii'.

• :|| **Chituy Lolmet**

Lol: jaa ri ja xa juun k'oqaaaj wi'; **met:** jaa ri' toq naaq'ut jun naquun, q'achaleem; **chituy:** jaa ri' nb'anowi nimaq taq xukuleem.

• :|| Chiyom

Jaa ri' jun roqorik tz'uun rixin chojmiineem.

• :|| Chooymija

Chooy: jaa ri' ya'; **mij:** q'aqmuuj; **a:** ya'. Rimirik ya ja xa juun setel wi'.

• ||| Chub'ila'

Chu: jaa ri' jun k'ojlib'al; **b'i:** tib'ij tzii pa ruuwi' jun k'ojlib'al; **la':** yal. Tib'ij k'a tzii ari' ruleewal yal.

• ·||| Chuq'anal

Chu: ja pa Tz'utujil tib'ij tzii chu; **q'an;** ja taa' Ximénez nub'iij chi jaa ri' q'anaal.

• :||| Ch'are'y

Jaa ri' tib'ij tzii raqoj chi'aaj owi ya'oj sik'.

• :||| Ch'i'pananab'ak

Ch'i'p: jaa ri' k'isb'al iiyaaj maamaaj, k'isb'al
alk'uwalaxeel, **na;** tib'ij tzii juun chik alk'uwalaxeel; a: ya';
B'ak; jaa ri' ruub'ii' jun xiik.

· :||| **Ch'ob'oneelaa'**

Sakil naa'ooj, kanol rub'eeyaal naa'ooj.

: ① **Ilokab'**

Ilo: jaa ri' tib'ij tzii pa Tz'utujil, iil majk; **kab':** jaa ri' ka'i'.

: · **Istayul**

Jaa ri' ruub'ii' ruk'aajool ja **B'ajlam Konachee'**.

: : **Ix purpuweeq**

Jaa ri' jun ti wuq'uwik owi b'uqub'ik chikop, kani xikin
rutz'ajtiik. Jaa ri' kichojq'aaq' ja maya' taq winaq, rumaal
chi netzijon ruk'iin.

: : **Ixb'alamkeej**

Xb'alam. Jaa ri' jun ti ko'l b'ajlam; **keej:** k'isik'. Tib'ij tzii
jaa ri' jun ti b'ajlam ja neruuchap k'isik'.

: :: **Ixkik'**

Kik'; X: jaa ri' rutz'ujkariik kik', jaa ri' ruub'ii' jun ti jab'elilaj
q'apooj, ruutee' ja **Junajpub'** k'in **Ixb'alamkeej.**

: | **Ixmukane**

Ix: jaa ri' rutz'ujkariik ja naquun; **mu:** jaa ri toq ch'aqa'i ja
naquun, nok pa ya'; **kan,** o **q'an;** **e:** jaa runaaquun. Ja qas
ruub'ii' **Ixmuq'ane**

: · | **Ixpeq,** jaa ri' ruub'ii' jun ti chikop nuk'aqak'a' rii',
k'amol tzii rixiin Ixmukane.

: : | **Ixpiyako'k**

X: jaa ri' naab'eey ati't mama'. Jaa ri' rutz'ujkariik ja
naquun. Jaa ri' rajaawaal ja kaji' rejtaal ruuwach uleew, ee
k'ooli neb'iini chi jaa ri' q'iiij.

Piya: jaa nuqiririj rii' owi nuchararaaj rii'. **Ko'k:** jaa ri' jun k'ojlib'al naquuna.

: :: **Ixq'aniil;** jaa ri' ruub'ii' jun chikop

: :: **Ixtaj**

Jaa ri' ruub'ii' jun q'apooj pa kaqchikel.

: || **Ixtooj**

Ruub'ii' jun chikop.

: ||| **Iik' B'ajlam**

Iik'; b'ajlam: jaa ri' jun nimalaj ajq'iiij. Jaa ri' ajq'iiij rixiin ja setelik iik'.

: ·||| **Jolom Tukur**

juun chi ke jar ajch'ame'ya'ii' rixin **Xib'inelb'aay**
(Xib'alb'a)

: :||| **Jome'taja**

Jome't: jaa ri' riij chee': jun k'ojlib'al rixin ya'.

: :||| **Jotatam**

Juun chi ke ja b'eyoomaal xuuya' to ja **Nak' Xit** ja xeb'eq'ijlo'n jun peraaaj palow.

: :||| **Jok', Jok'**

Jaa ri' ruuqul kaa' ja nijok' naquun chi ruuwach.

: ① **Juliisnajib'.**

jaa ri' jun k'ojlib'al ja xeltowi' ja najb'eey saqwach.

: • **Jun B'atz'**

Jaa ri' ruub'ii' jun k'ooy.

: : **Jun Chowen**

Jaa ri' ja k'o pa rucholaajiil jun naquun.

⋮ ⋮ **Jun Junajpub'**

Jaa ri' nk'aqowi jun naquun , najb'eey k'aqooneel, k'in xa jutii nk'aqooni

⋮ ⋮ **Jun Kame**

jaa ri' nk'amo' eel keeb'eey ja kaminaqii'

⋮ | **Junajpub'**

Jaa ri' qas maxko' ruchojq'aaq' toq nuuk'aq ja naquun.

⋮ ·| **Junajpub' Pekul**

Hunajpub': jaa ri' jun nimalaj k'aqooneel; **pek**: tib'ij tzii jul; **ul**: ralaxib'al ya'.

⋮ :| **Kab'aawiil**

Jaa ri' simisoj sijb' rixin majaleem Xukuleem.

⋮ :| **Kab'aawiil Poom**

Jaa ri' simisoj sijb' rixin Xukuleem.

⋮ ⋮⋮ **Kab'araqan**

jaa ri' winaq jar ee ka'i' raqan

⋮ || **Kawb'iik'ib'**

Kaw: k'utuj naquun; **iik':** jaa ri' ja setelik iik'.

⋮ ·|| **Kab'itzitan Poom**

Jaa ri' simisoj sijb' rixin b'anoj rupoqonaal chi re ruk'asleemaal jun winaq.

⋮ :|| **Kalel Ajaaw**

Jaa ri' k'amol b'eey kixiin nimaq taq ajch'a'ojilaa' taq winaqii'.

⋮ ⋮⋮ **Kamalotz**

Kama: jaa ri' tib'ij tziiy kamik sajchik; **lotz:** k'iix. Jaa ri' ja nkamisan chi re k'iix.

⋮ ⋮⋮ **Kamasootz'**

jaa ri' jun nimalaj sootz' nkamisaani.

∴ ||| **Kamuku**

jaa ri' ruuqul jun ti chikop nuub'an ja toq xajalaal tikami.

∴ ·||| **Kaqiixa'aaj**

Kaqiix: jaa ri' ruub'ii' jun ti chikop; tz'ikin rixin soq'oq'

∴ ∴||| **Kawokeb'**

Jaa ri' jun k'ojlib'al ja nk'uut wi' ja jok'oj ixiim.

∴ ∴||| **Kaxkon-Chaay**

Jaa ri' nko'ji ja toq ntzurisaxi jun yaab'iil, k'in jaa ri' nsokb'ex ri'iil pa taq Xukuleem. Ja nub'iij ja taa' Villacorta, jaa ri' saqachaay ja nqupib'ax jun naquun.

∴ ∴||| **Kayala'**

Jaa ri' ruleewaal kach'uuleew.

⋮ ◯ **Kaajya' Paluma**

Jaa ri' ya' nelto chi ruuwach kaaj.

⋮ • **Keej Nay**

Keej: ee k'ooli neb'iin k'isik' chi re, **nay:** jaa ri' tib'ij tzii pa Tz'utujil ja rojtaq k'iyilaj naquun, jaa ri' aachi ja rojtaq keewach ja taq k'isik'.

⋮ : **Kik' kre**

Tib'ij tzii pa Tz'utujil kik'.

⋮ : **Kik'axijk**

Jaa ri' xiik ja qas maxko' nelesan kik'.

⋮ : **Kokosom**

juun chi ke ja keeb'ii' alaxik taq winaq rixin ojeer.

⋮ | **Konachee'**

Juun chi ke ja mookaaj taq winaqii' rixin ojeer.

⋮ ·| **Kotuja**

Juun chi ke ja mookaaj taq winaqii' rixin ojeer.

⋮ :| **Kotuja Istayub'**

Juun chi ke ja mookaaj taq winaqii' rixin ojeer.

⋮ ::| **Kotz b'ajlam,**

jaa ri' jun b'ajlam ja q'anij nixilooni.

⋮ ::| **Kuchumakik'**

Kuchum: jaa ri' ja xa juun rub'anoon; **kik'**, ja taa'
(Ximénez nub'iij chi jaa ri' kik' ja xa juun rub'anoon.

⋮ || **Kux**

Jaa ri' ruub'ii' jun Xajooj ja xkixajowisaaj jar ati't mama'
maya' taq winaqii'.

⋮ ·|| **K'ajoloom**

K'a: tib'ij tziiij k'aak'a; **jolom** ja pa Tz'utujil tib'ij tziiij wi'aaj;
ja k'aak'a wi'aaj

∴ ∴ **K'axtok'**

Itzel winaq, ajkaqareel

∴ ∴ **Majukutaj**

Jaa ri' jun nimalaj ajq'iiij ja ma k'o ta juun nitz'atowi toq
nb'ajñ Xukuleem.

∴ ∴ **Makamob'**

Jaa ri ruub'ii' jun juyu' taq'aaj ja nk'utux wi' kamik sajchik.

∴ ∴ **Meyawan**

Jaa ri' jun k'ojob'al ja xch'aj wi' ja **Sib'pakna**.

∴ ∴ **Mixtan Poon**

Jaa ri' simisoj sijb, rixiin Xukuleem, k'in ja nekamisaj taq
naquun chi ruuwach ajaaw.

⋮ :||| **Momostenango.**

Jaa ri jun tinaamit rub'i'na'aan Tzoloj chee'

⋮ :||| **Nak'xit**

jaa ri' jun nimalaj ajna'ojiil rixin raxaab'aj. Villacorta nub'iij
chi jaa ri' jun k'olib'al rixin raxaab'aj.

⋮ :||| **Nimachokoj Kab'ek**

Jaa ri' jun niamalaj winaqii' ja k'aqatajinaq chi riij chi
nuuk'ut ja naquun.

| ① **Pakam**

Pak: tib'ij tzii pa; **kam:** kamik.

Jaa ri' nb'anowi ja kamik rixin pa ya', nujiq'irisaaj ja winaq
pa ya' k'in nkami.

| • **Pasilisib'**

Jaa ri' ruub'ii' jun tz'uum.

| : **Patan**

Jaa ri' jun ijqale'maal, owi jun saamaaj k'aqatajinaq chi riij
jun winaq.

| : **Paxil**

Jaa ri' ja k'o wi' ronojeel b'eyoomaal.

| : **Paxil Kayala'**

Jaa ri' ja k'o wi' ronojeel b'eyoomaal, chi ri' ja qas nwachin
wi' ja naquun.

| | **Pa'ulix**

Jaa ri' ja k'o wi' ja rimirik ya', ewatal ya'.

| · | **Petayub'**

Jaa ri' ja nroqowi ja raqan taq ya'.

| :| **Pojpol winaq**

Jaa ri' aachi ja nya'owi pixab'aaneem chi ke winaqii'.

| :| **Pojpol Winaq Pajom, Tzalat**

Jaa ri' winaq chajil joom, ja qas nb'ajn wi' ejtz'aaneem.

| :| **Qokawuyib'**

Tib'iij tziiij ka'i' rupalaj, ka'i' ruka'yiib'aal, Najt nka'yi.

| || **Qokayib'**

Ja taa' Ximénez nub'iij chi jaa ri' winaqii' ja qas maxko' naquun nkeekoj chi kiiij.

| ·|| **Qoyakutek**

Jaa ri' b'anol taq achib'al chi re kaach'uleew

| :|| **Q'aqqu'majaay**

Jaa ri' jun jaay qas q'aqqu'm ruupaam, juun chi ke ja k'ojlib'al rixin rupoqonaal pa **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a)

| :: Q'aq'ajaay

Jaa ri' jaay qas maxko' q'aaq' chi paam, juun chi ke ja k'ojlib'al rixin rupoqonaal pa **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a)

| :: Q'uma'r kaaj

Jaa ri' jun nimalaj tinaamit, ja xek'eje' wi' kaji' nimaq taq k'amol taq b'eey chi paam ja tinaamit K'iche'. Jani' chi ke ja: **Kab'ikib'**. **Nijayib'ab'**, Ajaaw **K'iche'** y **Sakikij**.

| ||| Q'uuq' Kumatz

Q'uuq': jaa ri' ruuqul ja ti chikop **Kumatz**: jaa ri' chikopaa' ja nkiqiririj kii' pan uleew.

| ·||| Raxak'aqol ya'

Jaa ri' ja rax tzanatzoj ya'.

| :||| Raxananab'ak

Jaa ri' jun xiik rajaawaal ya'.

| ::|| **Ruuk'u'x Chooy**

Jaa ri' rutz'ujkariik rimirik ya'.

| ::|| **Ruuk'u'x Palow**

Jaa ri' rutz'ujkariik setelik palow.

·| ◉ **Sakikas**

Jaa ri' ruub'ii' jun kumatx.

·| · **Saquuleew**

Jaa ri' ruleewaal ja saqilaj uleew, ja nok b'oyo'y (pooq)

·| : **Saqanimasiis**

Jun nimalaj siis k'in qas maxko' nim.

·| : **Sotz'ajaay**

Jaa ri' jun k'ojlib'al ja xetz'ajpax wi' ja Junajpu' k'in
Ixb'alamkeej, juun chi ke ja k'ojlib'al rixin ruponaal rixin pa
Xib'inelb'aay (Xib'alb'a)

·| ∴ **Tamasul**

Jaa ri' ruub'ii' jun ixpeq, jar ixpeq xok ajch'ame'y
nimaaneel kixiin ati't mama' maya' taq winaq.

·| | **Tatam**

Jaa ri' jun chee' ja nq'ojmab'ex tenten pa taq nimaq'iiij.

·| ·| **Tepeew**

Jaa ri' tee'eej rixiin ja na'ojiineem ewatal riij ruuwach.

·| ∴ **Tewajaay**

Jaa ri' jun jaay ja qas maxko'y teew ruupaam, juun chi ke
ja k'ojlib'al rixin rupoqonaal pa **Xib'inelb'aay** (Xib'alb'a)

·| ÷| **Tojil**

Toj: jaa ri' jab'; **il** jaa ri' majkaaj. **Tojil** Jaa ri' ja nb'ajn wi' kotz'iijaan chi paam jar ojeer **Utatlàn** nilitaj wi', chi runaaqaaj ja tinaamit K'iche' k'o wi'.

·| ÷| **Toltekat**

Jaa ri' nsamajiini ja naquun ntz'intz'ooti (plata)

·| || **Tuujaljaay**

Tuuj: jaa ri' nb'ajn wi' atineem k'in aq'omaaneem; qas k'atan ja ya' nko'j chi paam.

·| ·|| **Tukum b'ajlam**

Tukum: rochooneel; **B'ajlam**. Jaa ri' b'ajlam ja nimuchun chi re rixk'aq.

·| :|| **Tulan Siiwaan**

Jaa ri' jun nimalaj tinaamit ja xe'el to wi' ja: **K'iches, kaqchikeles, tz'utujiles**, tib'ij tziiij nimalaj siiwaan rixin k'asleemaal.

·| :: **Tzikb'il koj**

Tzik: rixk'aq koj.

·| :: **Tz'ununija**

Tz'unun:; **ij:** jaa ri' ja nuutz'at kaan chi riij ja naquun; **a:** ya'. Jaa ri' tz'unun ja nya'owi rub'iixiik ja toq nulqaaji ja jab'.

·| || **Tz'aqol B'itol**

Jaa ri' winaqarisaaneel Tz'ujkarisaaneel, jaa ri' ja xya'owi rachib'al ja winaq chi re ixim.

·| ·|| **Tz'ikin Jaay**

Jaa ri' ruusook tz'kin, ja taa' Recinos nutziijooj chi jaa ri' tinaamit Atitlán.

·| :||| **Tz'ijte'l**

Jaa ri' kaq ruusi'j, nkeekoj jar ajq'iijaa' chi rajilaxiik ja jun winaq q'iij pa maya' cholq'iij.

·| :||| **Tz'utuuja**

Jaa ri' aachi rajaawaal atiineem pa tuuj.

·| :||| **Uchub'ajaay**

Jaa ri' jun k'ojlib'al ja nuk'oxk'ob'ej wi' rii' juyu' taq'aaj.

·| ① **Uchuch kamaja'**

chuch: jaa ri' tib'ij tziiij pa Tz'utujil naan; **Kamja**; jotolib'al rixin jaay. Tib'ij tziiij, naan ya'ol piixaab'.

·| · **Utiw**

Jaa ri' jun chikop rixin pa juyu'.

·| : **Wuquu' Kame**

Jaa ri' winaq ja wuquu' muul nkami, jaa ri' nuk'aan keeb'eey ja kaminaqii'.

:| : **Wuquu' Kaqiix**

jaa ri' ruub'ii' jun tz'ikin.

:| : **Xekotkob'ach**

Jaa ri' jun k'uch, qas maxko' nk'otow naquun.

:| | **Xikiripat**

Xiki: ja pa tz'utujil jaa ri' b'uqub'ik risimaal; ripat: jaa ri' tapeexka, kaji' rupa'leemaal. Ka'i' taq chee' nchapowi, jaa ri' nek'amb'ax eel kaminaqii'.

:| ·| **Yakolatam**

Yak: jaa ri' tib'ij tzii' k'olooj; **atam:** tib'ij tzii' rumulixiik. Jaa ri' aachi ja nyakowi ya' owi k'olooj ya', k'in chajil ya'.

⋮ ⋮ **Yaak**

juun chi ke ja chikopaa' ja xb'ek'amowi jar ixiim pa **Paxil Kayala'**

⋮ ⋮ **Yolkuwat**

jaa ri' jun kumatz kik'uleel kii' ruk'iin ja saqkorowaach, rumaal chi neruuq'ol chi re ja ruub'iix k'in neruutij ja taq saqkorowaach, q'anij keeri' rutz'ajtiik ja rub'oonil ja kani ja saqkorowaach, ja wi xatruuti' ma ka taq'omataj chik wi' rumaal ja ruukiiy.